

Вознесенська Олена Леонідівна

с. н. с., к. психол. н., Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, керівник проекту „Батьківська педагогіка” на базі БДТ Подільського району м. Києва

Батьківська медіа педагогіка в системі позашкільної освіти

Відомо, що від стосунків у сім’ї залежить розвиток особистості дитини, реалізації нею потенціалу та здібностей. І неможливо допомогти дитині впоратись з труднощами, що так чи інакше виникають у кожного в житті, якщо не працювати з її батьками. Займаючись із батьками, ми, в першу чергу, думаємо про дитину, про те, які умови батьки зможуть створити для її успішного вступу в цей світ та розвитку впевненості в житті. Ми говоримо про взаємовідносини світу дорослих та світу дітей, їх співробітництво, спільну творчість та розвиток.

Родина – це цілий світ, окрема самостійна система, у якій є свої закони, взаємозв’язки, свої межі, друзі та свої вороги. У кожній родині виникають питання, які їй доводиться вирішувати самостійно. Але бувають випадки, коли допомога фахівця доцільна та ефективна, щоб знайти спосіб подолання труднощів. Але на сьогоднішній день в країні не існує спеціальних соціальних інституцій, до завдань яких входить психолого-педагогічна робота з сім’ями, з батьками. І ми можемо спостерігати актуалізацію такою потреби в суспільстві.

Саме для цього існує психологічна служба в системі позашкільної освіти. **Психологічна служба** – важлива ланка у вирішенні державної проблеми збереження та зміцнення здоров’я наших дітей, бо психічна енергія та фізичне здоров’я міцно пов’язані між собою. **Психологічна допомога родині** – це можливість гармонізувати атмосферу в сім’ї, поліпшити стосунки, вирішити конфлікти, що виникають поза родинною, але пов’язані з нею, навчитися жити в радості, разом відпочивати і краще розуміти один одного.

Тісна співпраця Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України з Будинком дитячої творчості Подільського району м. Києва триває з вересня 2004 року, коли з ініціативи ГО „Центр екології сім’ї” був започаткований проект „Батьківська педагогіка”. Основною

метою проекту є налагодження взаєморозуміння в трикутнику батьки-вчителі-діти та підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків.

Серед цілей проекту є впровадження новітніх методичних розробок у галузі психології в систему позашкільної освіти. За ці роки співробітники інституту запропонували системі позашкільної освіти новітні методичні розробки, наприклад, арт-терапевтичну сімейну майстерню, знайомили педагогічну спільноту Подільського району з сучасними дослідженнями в галузі соціальної психології – з проблематики сексуального виховання дітей та молоді, запобігання залежності від деструктивних культур та релігійних сект тощо. Серед слухачів на лекціях співробітників Інституту були молоді вчителі й титуловані, вихователі та педагоги будинку творчості й заступники директорів шкіл.

Проект „*Батьківська педагогіка*” містить наступні напрямки діяльності:

I. просвітницька та психолого-профілактична робота з батьками – підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків;

II. допомога вчителям та представникам освіти;

III. психологічно орієнтована робота з сім'єю – психолого-педагогічна допомога родині у формуванні сприятливого психологічного клімату і встановленні гармонійних стосунків батьків та дітей;

IV. програма психологічної освіти дітей – психологічна допомога вихованцям творчих колективів БДТ у становленні особистості та підготовці їх до адаптації в новому соціальному середовищі (молодші школярі – підлітки);

V. психологічна допомога співробітникам БДТ в обговоренні хвилюючих професійних питань та проблем, розбір причин виникнення негативних ситуацій, корекція поведінки та відповідні рекомендації щодо роботи з дітьми.

Сімейна модель роботи дозволяє об'єднати дітей та батьків спільною дією, що, як наслідок, підвищує зацікавленість батьків в тематичних семінарах, які підвищують психолого-педагогічну компетентність.

З вересня 2010 року розпочалася робота в рамках нового для всієї системи освіти напряму – **медіаосвіти**. Адже все більш дослідники відмічають вплив

інформаційного середовища на розвиток дитини. Ми живемо у світі системи масових комунікацій, в умовах поширення «*інформаційного вибуху*». ЗМІ надають позитивного (отримання нової інформації, освоєння медійного поля тощо) і негативного впливу (надлишок сцен насилля на телеекранах і в комп'ютерних іграх, шкода здоров'ю за умови надмірного споживання медіа, медіа залежності). І неможливо ігнорувати те, що вже стало нашою реальністю, неможливо відмовитися від того, що скрізь оточує дитину.

Згідно з постановою Президії Національної академії педагогічних наук України зараз знаходиться в стадії громадського обговорення Концепція впровадження медіаосвіти в Україні [1]. Пріоритетними *напрямами розвитку медіаосвіти* є організація за участю громадських об'єднань і медіа-виробників різних форм позашкільної освіти, батьківської педагогіки, творчих студій для дітей та молоді, дитячих та молодіжних фестивалів, конкурсів, проектів місцевого і всеукраїнського рівня для сприяння розвитку медіакультури і підтримки системи медіаосвіти. *Медіаосвіта позашкільна* спрямована на розвиток способів творчого самовираження особистості та пов'язана з сімейною медіаосвітою і може використовуватися в межах психотерапевтичної і психолого-консультаційної допомоги; *батьківська медіаосвіта* забезпечує медіаосвіту сім'ї як провідного чинника і соціального середовища ранньої соціалізації дитини.

Зрозуміло, що розвиток інтересів, смаків, вподобань дітей залежить від того, чим займаються їхні батьки. На батьках лежить місія навчити своїх дітей *основам інформаційної поведінки і безпеки*, призвичаїти до культури відбору та сприймання медіа-продукції. Але де українських батьків навчають правилам взаємодії з медіапростором? У батьків в дитинстві не було комп'ютерів, телевізорів та телефонів в такій кількості. Вік людей, що утягнуті в медіа-життя, з кожним днем зменшується. Діти, які прилучилися до цього світу в 3 роки чи ще раніше, відрізняються від дорослих, що зіткнулися з медіа після 18 та пізніше.

Тому, на наш погляд, й медіаосвіта повинна бути спрямована не лише на дитину, а й на його батьків. Свідомо або несвідомо у сім'ї діти навчаються

сприйманню і використанню медіа-інформації. Батькам краще пізнавати ази медіа, намагатися самостійно „читати” і критично осмислювати різний медіа-контент, пробувати створювати власні медіа-твори, і, таким чином, вчитися самім та вчити дитину. Ми вважаємо оптимальним варіантом розвитку медіакультури сім’ї взагалі і дитини зокрема *сімейну медіаосвіту*.

„Одержувачами” сімейної медіаосвіти є родини, що виховують дитину дошкільного чи молодшого шкільного віку. Сама система позашкільної освіти побудована за принципом добровільності. В більшості своїй, родини, які підтримують вибір дитиною додаткової освіти, проявляють активність, мають запит на отримання нових знань та педагогічних стратегій. І саме серед цієї аудиторії концентруються «лідери думок», мотивовані та принципово активні, які після навчання можуть виступати носіями не тільки високого рівня медіакомпетентності, але й носіями високого рівня медіакультури.

Творчість із застосуванням медіа може стати адекватною заміною дозвіллю перед телевізором або „блуканню” в інтернеті. Крім того, саме спільна творчість надає впливу сімейним стосункам, підвищує згуртованість родини та гнучкість в прийнятті рішень, дозволяє взаємодіяти в діалоговій формі, з повагою ставитися до ідей кожного. А творчість взагалі, і медіаторчість, зокрема, формує творче ставлення до життя, активну життєву позицію [5]. Отже ми вирішуємо також виховні завдання позашкільної освіти та пріоритетні завдання соціальної політики України, пов’язані з сім’єю.

Освітньою інновацією є програма підвищення сімейної медіакультури.

Впровадженню сімейної медіаосвіти передують просвітницькі лекційно-семінарські заняття з вчителями, педагогами-організаторами, заступниками директорів шкіл, викладачами системи позашкільної освіти щодо тематики медіа; опитування сімей учнів молодшої школи щодо освіченості батьків та дітей з приводу медіа-уподобань один одного.

Програма містить:

• **лекційно-семінарські заняття** для батьків вихованців навчального закладу щодо медіа-культури: вплив різних медіа на розвиток дітей, медіа-залежності та форми їх подолання, культура обговорення медіа-продуктів з дітьми.

• **підвищення медіакультури сімей** шляхом організації медіа (кіно) – клубу (перегляд кінофільмів кількома сім'ями з дітьми з наступним обговоренням) – практичне заняття з культури обговорення медіа-продуктів з дітьми;

• **розвиток медіа-творчості у сім'ї** (створення кожною сім'єю власного мультфільму, сайту, іншого медіа-продукту) – перехід зі споживацького рівня взаємодії з медіа на рівень створення медіа-контенту.

Результатом впровадження програми на базі БДТ Подільського району м. Києва передбачаємо обґрунтування соціальної програми впровадження медіаосвіти та медіапросвіти населення України в умовах позашкільної освіти.

Курс лекцій для батьків: „Дитина в інформаційному суспільстві”

Тема 1. Дитина в інформаційному суспільстві: медіа-соціалізація дитини.

Перегляд документального фільму „О вреде американских мультфильмов” (підготовлений російським телебаченням „Московская жизнь” у 2004 році). Поняття „медіа-Неграмотності”. Сімейна медіа-соціалізація: роль сім'ї у взаємодії дитини з медіа. Вплив телебачення на сімейне життя: руйнація сімейних цінностей, зменшення емоційної близькості, зменшення згуртованості та ступеня пластичності функціонування та управління сімейної системи.

Вплив телебачення на розвиток зору дитини, формування внутрішніх органів – вимушена нерухомість, руховий застій перед телевізором. Вплив готових образів телеекрану на викривлення у формуванні емоційної сфери дитини – ідентифікація через екран та екранні персонажі, підвищена чутливість до медіатекстів, формування парасоціальних стосунків. Розвивальний вплив телебачення на дитину.

Тема 2. Вікові особливості взаємодії дитини з медіа в родинному контексті.

Вікові особливості розвитку дитини. Сприймання дітьми різного віку масмедійного контенту. Вікова періодизація взаємодії дитини з інформаційним простором за критеріями психосоціального та фізичного розвитку дитини:

- *від зачаття до 18 місяців: взаємодія з медіа за посередництвом дорослого, що піклується про дитину*
- *від 18 місяців до 3х років: зростаюча автономність дитини впливає на вибір медіа;*
- *від 3-х до 6ти років: негативний вплив телебачення на формування просторового та кольорового зору, підданість соціальним очікуванням, стереотипам; наслідування дітьми моделей взаємодії у соціумі через ідентифікацію з героями (агресора, жертви);*
- *Від 6ти до 8ми років: вплив телебачення на формування власної точки зору як усередненої, як у всіх; на розвиток творчості, мислення, емоцій;*
- *від 9ти до 12ти років: сильна тяга до медіа, експериментування з усім спектром жанрів, комп'ютер як фактор розвитку та небезпеки для дитини;*
- *підлітки – від 12 до 18 років: самостійна регуляція взаємодії з медіа, група однолітків – авторитетніша і важлива за батьків.*

Вплив сцен насильства та сексуального характеру на психіку дитини. Рекомендації батькам щодо допомоги дитині в побудові взаємодії з медіа.

Тема 3. Дитина та Інтернет: цікаво, корисно, небезпечно...

Інтернетом як джерело різноманітної інформації: інформація, зображення, карти, поради. Онлайн-спілкування: можливості та крайнощі. Особистий простір: паролі, логіни, аватари. Небезпеки мережі: кібер-злочинці. Пам'ятка для батьків: часті прийоми злочинців. Правила безпеки. Антивіруси й спам-фільтри. Небезпечна «полуничка»: як уберегти дитину від відвідування «дорослих» сайтів та супутніх цьому відвідуванню психологічних травм? Культура спілкування в інтернеті: поведься із іншими так, як хочеш, щоб поведилося з тобою. Інтернет-залежність: що є залежністю, а що – ні. Причини виникнення та можливості подолання.

Домашні завдання для батьків

Як відомо, дитині найбільш зрозумілі, доступні і цікаві видовищні види мистецтва (кінематограф, телебачення). Дитяче сприймання є таким, що легше сприймати екранне видовище. Захоплення екранними мистецтвами у неї проявляється раніше, ніж до музики чи літератури. Але якщо дитина читає, в неї розвиваються ті структури мозку, що відповідальні за уяву, а екран поставляє їй вже готові образи. Дитині важко одночасно читати та уявляти те, що про що читаєш. Тому важливо, щоб батьки **читали дитині**, в той час як дитина за допомогою своєї фантазії буде уявляти образи героїв, дії, що відбуваються, тощо. Потім плоди фантазії можуть втілитися в малюнках чи іграх.

Мультиплікація є одним з улюблених видів екранної дії дітей, вона зрозуміла і доступна. Герої мультфільмів дуже імпонують дітям, викликають позитивні емоції. Батьки можуть не тільки **дивитися і обговорювати разом з дітьми мультиплікаційні стрічки**, а й розповідати, як створюється мультиплікаційний фільм, хто бере участь в його створенні, яка техніка використовується тощо. Дуже важливого значення ми надаємо позиції батька чи мати, їх особистому ставленню до твору медіакультури. **Пояснення нових для дитини явищ** повинні бути доступні та відповідати розвитку дитини. Діалог, бесіда допомагають батькам зрозуміти ставлення дитини до побаченого на екрані, активізують її увагу на головних (ключових) моментах і персонажах.

Для сучасної дитини молодшого шкільного віку важливе вміння знаходити, відбирати і обробляти необхідну інформацію. Отже, важливо **навчити дитину відбирати інформацію**. Треба познайомити її з *електронними енциклопедіями*, відвідати разом з ним *віртуальні музеї, виставки*, зробити «подорожі» в інші міста і країни, прилучитися до шедеврів світової культури. Задача батьків – розповісти, як улаштовані такі видання (енциклопедії), запропонувати завдання, що сприяють вмінню самостійно знаходити інформацію: «Де є інформація о чау-чау? Як знайти його фотографії?», «Як виглядали перші вози?». **Удосконаленню пошукових навиків дитини** молодшого шкільного вік сприяє

робота з *електронними каталогами*, які дозволяють дітям довідатися про письменників, поетів, композиторів, художників, познайомитися з їх творчістю.

Організація спілкування в сеті інтернет можлива через створення он-лайн фотоальбомів (фотознімки для нього можна робити мобільним телефоном); власного акаунта в соціальних мережах тощо.

Спільна творча діяльність сім'ї з приводу медіа

Творчість є визнаним засобом художнього розвитку, самовираження дітей і дорослих. Спілкування з дітьми, як й процес освоєння медіаграмотності, нерозривно пов'язані з творчістю.

Для прикладу приведемо кілька форм творчості з приводу медіа, що можна застосувати для групи сімей, які пропонує Челишева І.В. [4]:

- організувати «рекламну компанію» – виготовити кіноафіші, підготувати і продемонструвати рекламні об'яви, намалювати колективні малюнки на теми медіатекстів із застосуванням техніки малювання, колажу, створення коміксів за мотивами відомих витворів екранної медіакультури тощо.

- зробити колажі на основі вирізок з текстів і зображень зі старих газет/журналів на тему улюбленого фільму чи телевізійної програми;

- створити настільну гру по мотивах серіалу чи фільму;

- завести ілюстровану «Книгу відгуків», в яку можна записувати свої враження від переглянутого фільму;

- скласти сімейний збірник цитат важливих (дотепних, філософських) висловлень з відомих фільмів;

- розпочати випуск домашньої газети про медіа;

- створити книгу коміксів на тему якого-небудь фільму чи медіа в цілому

- створити сімейний віртуальний музей, в якому як експонати будуть сімейні фотографії чи відеохроніка життя сім'ї тощо.

- створити сюжет для мультфільму зі спільно обраним персонажем;

- зробити топ-10 улюблених медіа-творів;

- створити історії про нові пригоди героя мультфільму.

Спільне обговорення – обов’язковий елемент такого творчого процесу – це виявлення достоїнств і недоліків, відповіді на питання дітей з приводу медіа:

Рекомендації для батьків з приводу взаємодії дитини з медіа:

1. **Батько чи мати – авторитет для дитини молодшого шкільного та дошкільного віку в питаннях вибору медіа-продукції.** Отже важливі наявність вікових обмежень та кількості часу перед телевізором, проведеного дитиною.

2. **Можна говорити лише про те, про що сам знаєш.** Розмовляти з дитиною з приводу медіа-продукції можливо після того, як батьки з цією продукцією ознайомилися!

3. **Дитина має право на власну думку.** Обговорювати медіапродукцію можливо лише в **формі партнерського діалогу**, дитина може висловлювати свої думки, ділитися враженнями.

4. Батьки – приклад для дитини. **Переконування важливіші за заборони.** Треба знайти вагомні аргументи щодо Вашої позиції. Самі батьки повинні дивитися кращі медіа-твори і знайомити з ними дітей.

5. Сучасні **діти – знавці світу медіа.** Дитина може навчити дорослого чомусь новому, треба шукати інформацію разом з дитиною, запропонувати дитині допомогти старшому поколінню сім’ї в освоєнні медіа.

6. До медіаосвіти треба **долучити інших** членів сім’ї та друзів.

7. **Медіаосвіта**, підвищення сімейної медіаграмотності – це **гра, захоплююче заняття** для всієї родини.

8. **Фантазія** і нові ідеї – основа сімейної медіаосвіти.

Практичні заняття з медіакультури: медіа (кіно) – клуб

Існують дві моделі кіноперегляду [2]. Перша оснований на сприйнятті екранного видовища як „**чужого світу**”: масова продукція кіно та телебачення відволікає аудиторію від життєвих проблем, привчає її споживати „розважання”. Друга модель припускає емоційну причетність глядача тому, що показується на екрані, що є „дзеркалом” його існування. Дана модель виховує потребу в кіновитворах, що правдиво відбивають проблеми реального життя.

У випадку використання кінофільму з метою сімейної медіаосвіти нами пропонується застосувати напрям емоційного відгуку глядача на аудіовізуальну медіа-продукцію – кінофільм.

Заняття містить такі етапи:

- колективний перегляд аудіовізуального медіатексту масової (популярної) культури групою сімей, що мають однакового віку;

- виділення епізодів, що викликали позитивні чи негативні емоції, визначення ступеня їх емоційного впливу (за пропозицією А. Федорова можлива розбивка медіатексту на сюжетні блоки з присвоєнням їм знаків: „-” – епізод викликає негативні емоції страху, жаху тощо; „+” – епізод викликає позитивні, радісні, заспокійливі емоції) і „=” – епізод емоційно нейтральний) [3]. Метою заняття є допомогти батькам на власному досвіді навчитися обговорювати з дітьми медіа-продукцію. І можливо показати і батькам, і дітям на конкретному прикладі, як побудована система «емоційних перепадів» медіатексту. Результатом буде розуміння, що вплив медіапродукту часто заснований не на глибокому проникненні в характери героїв, у суть проблеми тощо, а на свого роду знаковій системі чергування епізодів-блоків з полярним емоційним наповненням;

- ігрове заняття – «розповідь від імені героя», «герой у зміненій ситуації» задля розвитку здатності людини ототожнити себе з персонажем, зрозуміти та відтворити його психологію, лексику, обґрунтувати мотиви його дій і вчинків. Ігрова діяльність сприяє розвитку уваги, пам'яті, мислення, надає можливості самоцілення дитини, розвиває її самостійність, вміння справлятися з труднощами. Ігрова діяльність, пов'язана з медіа, поєднує реальність та уяву дитини.

Отже, медіаосвіта для дітей молодшого шкільного та дошкільного віку повинна будуватися на іграх: імпровізаціях, театралізованих, ролевих, що дуже подобаються молодшим школярам, сюжетно-ролевих, в який поряд з виконанням певної ролі, розвиваються сюжетні лінії, образно-ролевих: учасники грають певну роль, не розвиваючи сюжету, імітаційних, режисерських іграх на медіа-матеріалі: учасники грають певні ролі, і, одночасно, є режисерами. Важлива

умова гри-драматизації – відсутність зовнішніх атрибутів: усі предмети і події ігрового сюжету уявні або заміщаючі предмети побуту. В сюжет включаються творчі ідеї і пропозиції дітей. В ході ролевої гри між учасниками розподіляються ролі «режисерів», «акторів», «ведучих» програми тощо. І дорослий, і дитина можуть реалізувати свій творчий потенціал, проявити вигадку, фантазію, уяву, запропонувати свої варіанти. Дитина може стати навіть всемогутньою, навчитися управляти ситуацією, захищати слабких, перемагати лихих. Один з різновидів режисерських ігор – вербальні ігри, наприклад, «завершення історії», або як пропонує І.В. Челишева – «Машина часу», «Журналісти» тощо [4].

Медіаторчість сімей, що мають дітей молодшого шкільного та дошкільного віку

Цей етап впровадження сімейної медіаосвіти в системі позашкільної освіти передбачає розвиток медіа-творчості у сім'ї та перехід зі споживацького рівня взаємодії сім'ї з медіа на рівень створення медіа-контенту.

Процес медіа-творчості передбачає кілька ***стадій***:

- планування;
- створення медіа-продукту;
- презентація медіа-продукту аудиторії.

Медіаторчості передуює ***прийняття*** сім'єю ***рішення*** щодо якостей, засобів та змісту ***медіа-продукту***. Як бачимо вже на цій попередній стадії вимагається вольова свідомо активність сім'ї. Можливо запропонувати такі варіанти:

- створення кожною сім'єю власного мультфільму;
- створення спільного анімаційного фільму усіма сім'ями;
- створення кожною сім'єю власного сайту;
- створення сайту будинку дитячої творчості, іншої установи, що є важливою для групи сімей;
- зйомка на відеокамеру власного фільму (де в ролі головного героя буде дитина або хтось з членів сім'ї);

- зйомка на відеокамеру фільму, що має суспільно-актуальну проблематику, піднімає важливі для суспільства питання.

Технічні засоби для створення медіа-продукту: комп'ютер, фотоапарат, відеокамера. **Інші засоби, що є необхідними для медіатворчості:** пластичні матеріали (пластилін) – для створення образів анімаційного фільму родини, штатив для фотоапарату, засоби зв'язку між фотоапаратом та комп'ютером, програми роботи з аудіо та візуальними файлами, засоби підключення до інтернету чи інших мереж (в разі створення сайту, акаунту, блогу).

Вміння та навички кожного члена родини, що розвиваються в процесі медіатворчості:

- **художні:** створення художнього образу за допомогою образотворчих матеріалів (фарб, пластиліну тощо), композиції, суміщення кольорів тощо;

- **комунікативні:** діалогу, інтерв'ювання (наприклад, при зйомках фільму на суспільно-актуальну тематику), навички он-лайн спілкування;

- **медіа-вміння:** монтажу – розвиток монтажного мислення (при створенні анімаційного та документального фільму), озвучування, суміщення відео- та аудіо-рядів тощо,

- **технічні:** оперування фотоапаратом, іншою медіа-технікою, оволодіння низкою комп'ютерних програм тощо.

Презентація медіа-продукту, створеного в процесі медіатворчості сім'ї передбачає участь у конкурсах, фестивалях (наприклад, аматорської анімації, документального кіно тощо). Цей етап пов'язаний зі змішуванням знань в групі, суспільстві взагалі, процесами трансформації знань через поєднання досвіду членів сім'ї, результатом чого є соціально-комунікаційні інновації.

Довгостроковим результатом буде розподіл та підвищення групового потенціалу тих спільнот, представниками яких є сім'ї, що дістали сімейну медіаосвіту в системі позашкільної освіти. Висока концентрація медійних компетенцій, ознак медійної культури, високої критичності та творчого потенціалу цих

людей підвищує компетентність спільноти в цілому та стимулює її задля подальшого розвитку.

Отже, медіаосвіта сьогодні є невід'ємною ланкою освіти взагалі. А система позашкільної освіти – саме тою базою, яка створює найбільш відповідні умови для сімейної медіаосвіти. Програма медіаосвіти сімей, що мають дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, повинна містити етап занять для батьків: лекційні заняття щодо особливостей взаємодії з медіа дітьми різного віку, можливостей позитивного та негативного впливу медіа на розвиток дитини. Враховуючи особливості цього віку, заняття з сім'ями пропонується будувати у формі гри, вони повинні передбачати активну взаємодію учасників, діалог, співтворчість та створення медійного контенту тобто *медіатворчість*.

Література:

1. Концепція впровадження медіа-освіти в Україні. – Режим доступу: http://www.ispp.org.ua/news_44.htm
2. *Корбут К.П.* Психоанализ о кино и кино о психоанализе / К.П. Корбут – Журнал практической психологии и психоанализа: Ежеквартальный научно-практический журнал электронных публикаций. – № 2. – 2005. – <http://psyjournal.ru/j3p/pap.php?id=20050204>
3. *Федоров А.* Медіаосвіта: творчі завдання для школярів / А. Федоров // Відкритий урок : Розробки, технології, досвід. Науково-методичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 56-61.
4. *Чельшева И.В.* Медиаобразование для родителей: освоение семейной медиаграмотности: Научно-популярное издание / И.В. Чельшева – Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2008. – 184 с.
5. *Череповська Н.І.* Медіа-освіта в сучасній школі / Череповська Н.І. – Соціальний педагог. – 2009. – № 6 (30) – С. 15-26